

VÉGEL LÁSZLÓ

Civilitás és kisebbség

A kisebbségi civil társadalom mint az egyén és a közösség modern szintézisének esélye

A közép-kelet-európai rendszerváltások után a kisebbségi közösségekben (is) szinte egyik napról a másikra alakultak meg a civil társulások, egyesületek, azzal a céllal, hogy reformeszközökkel fokozatosan érvényesítve a polgári jogokat, a jogállamiságot, a tekintélyelvű szocializmus demokratikus alternatíváját képezzék. A demokrácia bája rövid időre elvarázsolta a legkételkedőbbeket is, a nacionalista polgár akart lenni, a kollektivisták pedig civil. A fogalom vonzó volt, már csak azért is, mert a nyolcvanas évek Közép-Kelet-Európájában kritikai-ellenzéki tartalommal telítődött, ezért a rendszerváltás után eleve politikai legitimitációt biztosított.

Hogy e szerveződések létrejöttéhez mennyi értelmiségi illúzió fűződött, arra ezúttal nem térünk ki, de rövidesen kiderült, nem okvetlenül minden társulás a polgári társadalom pallérozója, a demokrácia letéteményese, egy részük magában hordja *az autoritárius korszak hagyományát, továbbá a nacionalizmus komor játékterei lehetnek*. A posztoszocialista országok más intézményeihez hasonlóan magukon viselik az örökség terhét, megszenvedik az átalakulás kínjait. Értékeik csakis a polgári *társadalomfüggetlenségen* írhatók le. Leggyengébb pontjuk éppen abban rejlik, amit sokan előnyüknek tartanak: *a doxológiai lazaságban*, a teljes értékrealitívizmusban, mert megfelelő értékhierarchia híján a civil voluntarizmus könnyen az új kollektívizmus melegágyává válik, vagy könnyedén bekebelezi a politikai szférát. Szem előtt kell tartani ezt akkor is, ha a civil társadalom és a civil társulások viszonyrendszerét a *nemzeti kisebbség* vonatkozásában szemléljük, már csak azért is, mert itt az említett kétértelműség sokszor még nyilvánvalóbban bukkan fel, ugyanakkor szükségszerűnek tűnik.

A kisebbségi társadalom kiegyezése az állammal

A rendszerváltás előtt a vajdasági magyarság körében civil társulásoknak nyoma sem volt. A későbbi „civil ideológusok” a nyolcvanas években elutasították minden polgári ellenállást, szervezkedést azzal az öngazoló indoklással, hogy ez ront a jugoszláviai magyarság helyzetén.¹ A jövődöbéli kisebbségi civil szereplők idegenkedtek a civil társulásoktól mindaddig, amíg törvény nem tette lehetővé működésüket. Másrészt a kisebbségi társadalomban a pártállam örökségének felszámolása a polgári értékrendtől való idegenkedés jegyében kezdődött el.

Emancipációs törekvésekre főleg lapszerkesztőségekben, kulturális intézményekben vagy azoknak a holdudvarában, vagyis az állam által alapított és támogatott szervezetekben találunk példát, mégpedig a hiteles és tényleges öngazgatás követelésével. A bírálat főleg *erkölcsi, jellegű* volt, a rendszer következetlenségeit kérte számon, és a többi közép-kelet-európai értelmiségi mozgalmakhoz hasonlóan *baloldali eszmék* befolyásolták, de mindig könnyű volt elhallgattatni, ha másként nem, akkor az öngazgatási testületek Leváltásával, illetve külső tagjainak gondos megválasztásával.²

Az incidensek azonban nem váltottak ki jelentősebb reakciót a jugoszláviai magyarság körében, mivel *a közfelfogás szerint az állam által meghatározott játékszabályokat nem volt ajánlatos megsérteni*. Mindenkinnek volt veszténivalója. Ebben közrejátszottak az egyházi tisztségviselők kompromisszumai, az 1944-es magyarelles megtorlások nyomasztó emléke, a sajátos „puha” titoista diktatúra, a fogyasztói érdekek előtérbe kerülése. De közrejátszott az

is, hogy Jugoszláviában a kisebbségi polgárok bizonyos területeken szélesebb körű emberi jogokat élvezhettek, mint a környező országok lakosai.

A *konszenzus* létezését tanúsítja az is, hogy a hetvenes években a jugoszláviai magyarság asszimilációs indexe magas volt, noha az ugyanebben az időszakban életbe léptetett iskolareform a magyar nyelvű oktatási rendszer szétrombolását hozta magával, és az antiliberális trend megerősödésével megindult a *brezsnyevizálódás*, Nebojsa Popov szavaival élve, a „rigid resztálinizáció”³, aminek következtében például még a katolikus templomban megrendezett komolyzenei koncert ürügyén is fellángolt a kisebbségellenes hisztéria. hm az áttelepülési folyamat mégsem kezdődött el, hiszen az életszínvonalat illetően továbbra is nagy különbségek maradtak Jugoszlávia és Magyarország között, s a polgári szabadságjogok terén is jelentős engedményeket tett a jugoszláv szocializmus. A nyolcvanas években felgyorsult a szerbek bevándorlása a Vajdaságba.⁴ A konszenzust azonban ezek a baljós jelek nem bontották meg.

A soknemzetiségű állam véres széthullása azonban már felborította a hallgatólagos megállapodást, és *könyörtelenül feltárta a múlt sebeit. A polgári társadalom értékeitől való idegenkedés és a kiszolgáltatottság nosztalgiát ébresztett a paternalista állam iránt, amely megvéd a represszív társadalomtól.* Ezzel a kényszerű állampártisággal magyarázható, hogy a szocialista érában a jugoszláviai magyar kisebbségi társadalmat szinte érintetlenül hagyta az a Kelet-Közép-Európára jellemző törekvés, hogy a civil társadalom mozgósításával az állam ellenében tevékenykedjék.

Ez annál feltűnőbb, mivel a szocialista Jugoszláviában a civil társulások már a hetvenes években terjedni kezdtek, a nyolcvanas években pedig számuk hirtelen megszorodott:⁵ megalakultak a különböző emberjogi fórumok, környezetvédelmi és kulturális szervezetek, továbbá nyilvánosságot kapott az az ellenzéki vélemény, hogy a totalitárius rendszer ellen a civil társadalom képezi a leghatásosabb védőbástyát.⁶

A titoizmus rugalmas tekintélyelvűsége lehetővé tette a nem kifejezetten politikai jellegű polgári társulások működését, Tito halála után pedig a poszttitoizmus egymással konfrontálódó pártelitjei megtűrték az emberjogi célokat érvényesítő, független, kulturális jellegű civil szerveződések, mert a saját politikai céljaikra szerették volna felhasználni őket.⁷ *Ezzel magyarázható, hogy civil társulásokról lehet ugyan beszélni, polgári társadalomról azonban nem.* A kisebbségi társadalmak ugyanis még a „szabadság kis köreit” sem igényelték. Jellemző, hogy a jelenlegi politikai elit képviselői a nyolcvanas években szinte kivétel nélkül távol tartották magukat ezektől a szervezetektől, szervezkedésektől, és minden erővel azon voltak, hogy ne keltsék fel a paternalista állam gyanakvását és bizalmatlanságát. Vagyis a *kisebbség „államosítása”* óriási méreteket öltött, s ez a legfőbb magyarázata a civil társulások megkésett jelentkezésének, eltorzulásának és részint a polgári társadalomtól való kisebbségi idegenkedésnek is.

Az egypárti időszakban a kulturális intézmények maradtak a kisebbségi értékek egyedüli letéteményesei, ami azt is jelenti, hogy ezek az értékek csak szűk körben terjedtek, nem váltak közkinccsé mind a mai napig.

Civil társadalom és polgári értékrend

A többpártrendszer és a polgári társulások hivatalos engedélyezése után, a jugoszláv állam felbomlása idején, vagyis a kilencvenes évek elején a kisebbségi közösségekben gomba módra szaporodtak a különböző társulások, de még mindig valamiféle *etatista nosztalgia* jegyében.⁸ Csakhogy míg a pártállamban a polgár a saját személyes érdekeit úgy állította be, mintha közérdek lenne, a pártállam összeomlása után a kisebbségi polgárok személyes érdekei a nemzeti kisebbségi közérdekkel is szembekerültek, ami talán a korábbinál is nagyobb feszültséget okozott. Akik feltétlen áldozatot követeltek, nem tudtak személyes példát

felmutatni, az anyaországi alapítványi pénzek elosztása körüli marakodás pedig kétséssé tette az áldozathozatal eszméjét. A kisebbségen belül tehát a *bizalom* nem állt helyre.⁹ A kétes átmenet valószínűleg rendezett jogi körülmények közepette is bizalmatlanságot szülne, a jelenlegi jogi-politikai feltételek pedig szükségszerűen kitermelik a bizalmatlanságot mint általános lelkiállapotot. A gyanú ott is feltámad, ahol nincs rá ok, ennek viszont megvan a magyarázata. A jugoszláviai magyar politikai elit például bejelentette, támogatni kívánja a magyar vállalkozói réteget. Ehhez viszont az kellett volna, hogy vezérlő elvei nyilvános, áttekinthető, pártsemleges szakértői körökben és nem pártberkekben megfogalmazott gazdasági kritériumok legyenek. De ha már egy pán a magyar vállalkozókat kívánja felkarolni, akkor gondolnia kellene a *magyar szakszervezetekre is*. Erre viszont nem gondol, így máris fenyeget a *szociális szakadék* kialakulásának veszélye, a bizalmatlanság pedig talajra talál. Növekszik a *területi megosztás* alapján megfogalmazódó bizalmatlanság is.¹⁰

Az általános pauperizáció, az egzisztenciális fenyegetettség rádöbentette a kisebbséget, hogy magára van utalva, de semmiféle tapasztalattal nem rendelkezett arra vonatkozóan, hogyan enyhítsen helyzetén. Maradt a nemzeti identitástudat szikrájának fellobbantása, de ennek megóvása saját belső autonómia híján állandó külső, esetünkben anyaországi segítségtől függött.

A fent vázolt helyzetet illusztrálja a vajdasági civil társulások rövid története is. Összeomlott a mindenható, gondoskodó szocialista állam, és az új szervezetek nem számíthattak a kisebbségi közösség anyagi támogatására, hiszen hiányzott az a civil hagyomány, hogy a közösség legalább részben önerejéből és szolidárisan működtesse saját intézményeit. Ezért az új szervezetek főleg a magyar állam anyagi támogatásának *újraelosztásával* voltak elfoglalva.¹¹ Vagyis a bekövetkezett nagy külső fordulatot nem követte belső átalakulás. Az addig államilag támogatott programok régi szereplői egyszerűen átköltöztek az új társulásokba, amelyek megint kizárólag állami támogatásra támaszkodtak. Így történhetett meg, hogy miközben a civil társulások hirtelen elszaporodtak, a polgári társadalom eszméje továbbra is háttérbe szorult.

Nem mellékes, hogy az eretnek aurával rendelkező alapítók idővel marginalizálódtak, és egyre nagyobb szerepet kaptak az óvatosabbak, akik a közelmúlt kockázatainak megszüntével léptek a politikai színtérre. Valójában tehát az óvatosak lettek az új politikai nomenklátúra vezéregyéniségei. Az események nálunk is a régió ismert forгатókönyve szerint játszódtak le. Jellemző azonban, hogy a pluralizmus elve sem ekkor, sem később, vagyis a kisebbségi politikai elit felaprózódásának folyamán nem érvényesült: minden új politikai szervezet azzal a jelszóval született meg, hogy a kisebbségi érdekek egyedüli hiteles képviselője. Így a VMDK-ból kivált a VMSZ (Vajdasági Magyar Szövetség), amely fennen hirdette, hogy nem akar párt lenni, hanem pártok felett álló gyűjtőszervezet, aztán gyűjtőszervezet és párt¹² is akart lenni egyszerre, s végül olyan párt lett, amely a nemzet elárulásával vádolja azokat, akik nem tartanak vele.¹³ Mindkét pártból újabb csoportosulások szakadtak ki, sorra mind pártként határozták meg magukat, és nem győzték hangsúlyozni, hogy a magyar kisebbség megbonthatatlan egységet képez, amelyet épp a szóban forgó új párt képvisel. Ha ez így van, akkor nyilvánvalóan nincs szükség több szervezetre.

Szerepzavarok

Hasonló törekvések érvényesültek a civil szervezetekben is. A társulások között nincs vita, és a nyilvános párbeszéd is elmarad. Mindenki egyforma. Ez főleg a felülről lefelé építkező „legtámogatottabb” társulásokra érvényes, amelyek ugyancsak a totalizáló stratégia jelszavát írták fel civil lobogójukra. A legnagyobbak a néhai, úgynevezett közművelődési szövetségek szerkezetét építették újjá (amely széles spektrumot ígér, különböző szakosztályok működését teszi lehetővé), de nem mutatkoztak késznek a pluralizmus érvényesítésére. A közélet

szimbolikus terében valójában irracionális küzdelem indult a kisebbségi reprezentáció előjogáért.

A kisebbségi civil szervezetek szinte egytől egyig (a kivételekről később szólunk) kipróbálták az önreprezentáció fundamentalizmussal fenyegető politikáját, amely ellentétben áll a heteroreprezentáció elvével. Pedig számolnunk kell azzal, hogy a multikulturális környezetben élő kisebbségi polgár mindennapi élete ezernyi szállal kötődik más identitásformákhoz, tehát nemzeti azonosságtudata sohasem „vegytiszta”, ezért hermetikusan zárt körülmények között erősíteni sem lehet. A kisebbségi civil szervezetek pedig éppen ezt a *lehetetlenséget* kísérelték meg valóra váltani. A mindennapi életben az elszigetelt önreprezentáció legfeljebb a magyar kisebbség egy szűk rétegénél képzelhető el, amelyiknek szakmája az anyanyelvhez kötődik: idetartoznak az újságírók, pedagógusok s részint azok a párttisztviselők, akik magyar többségű környezetben élnek. *A totalizációs stratégia a megoszlásokat szaporította*, ugyanakkor mivel sokszor kizárónak mutatkozott, passzivitásra kárhóztatta a kisebbségi magyarság tömegeit. Ez napjainkban szinte empirikusan mérhető a magyar szavazótábor zsugorodásával.

A politikai szervezetek meglétének tudata a kilencvenes évek elején, a háborús korszakban enyhítette a félelemet. Ebből fakadt tiszteletre méltó mozgósítóerejük is. A fellángoló szerb nacionalizmus ellenében a kisebbségi nemzeti önszerveződésbe vetett hitet nyújtották, tehát egy új politikai kultúra alapjait teremtették meg. A parlamentben, az állam intézményeiben hangot adtak a kisebbségi elégedetlenségnek. A magyar politikai elit az első időszakban kifejezetten aktív volt a parlamentben, később azonban mindjobban beleveszett a belső csatározásokba; tisztségeket és funkciókat osztogatva különböző koalíciós tárgyalásokba kezdett a hatalmi párttal. Politikai programjuk elbizonytalanodásával párhuzamosan egyre inkább kisajátították a civil társulásokat, hogy a párttevékenység kudarcait, a szavazótábor csökkenését elkendőzzék. Így lettek a pártok a civil társulások mentorai és ellenőrei. Nemcsak azzal, hogy pártvezetőket protezsáltak e szervezetek élére, hanem anyagilag is, hiszen a Magyarországról származó közpénzek elosztását¹⁴ a mai napig ők ellenőrzik. Holott *egyetlenegy párt sem alkalmas az egyén valamennyi igényének kielégítésére vagy minden tevékenységforma szabályozására*. Ez a politikai stratégia természetesen gátolja a kisebbségi civil társulások spontán szerveződését, a fokozott ellenőrzés pedig kizárólagossághoz, elsivárosodáshoz vezet. A civil szervezeteknek jóval szerteágazóbbaknak, plurálisabbaknak, az identitáspolitikát illetően változatosabbaknak kell lenniük, mint a politikai szervezeteknek.

Az így kialakult modell az anyaországi politikai elitnek is megfelel, hiszen a politikailag tagolatlan kisebbségi elittel sokkal könnyebb megvalósítani a politikai kommunikációt, ugyanakkor a kisebbségi magyarság létezésének gondolatával éppen csak ismerkedő magyar közvélemény számára is elfogadhatóbb az egységes magyar kisebbség sztereotípiája, mint a tagolt, érdekkülönbségekkel átitatott kisebbségi magyar társadalom sokszor átláthatatlan valósága. Arról nem is szólva, hogy a plurális kisebbségi nomenklatúrát sokszor könnyebben fel lehet használni anyaországi belpolitikai célokra. Ennek a gyakorlatnak az érvényesülését egyébként felelős magyarországi politikusok elismerték.¹⁵

Jugoszláviában a nyolcvanas években nyílt polémia folyt a civil társadalom lehetőségeiről a szocialista rendszer keretein belül. Az ellenzéki értelmiségiek, bár kifejezett rokonszenvvel nyilatkoztak a civil társulásokról, maguk is tevékenykedtek bennük, mégis hangot adtak abbéli aggodalmuknak, hogy *az új szociális mozgalmak* (környezetvédők, feministák stb.) *nem reformálhatják meg a szocialista rendszert mindaddig, amíg a hagyományos közösségeszmény jegyében működnek, s nem vállalják fel a polgári társadalom eszményét. A szocializmus, ahogyan Zoran Djindjic¹⁶ kifejtette, nem társadalomként, hanem közösségként tétélezte magát.* A jugoszláv alkotmány is valamilyen felülről irányítható és tervezhető, az egymással szembeszegülő érdekeket erőszakkal elnyomó *közösség-központúságot* irányzott elő. Ezt hivatott alátámasztani az önigazgatás pártvezérelt doktrínája. A keserves történelmi

tapasztalatokkal rendelkező kisebbségi polgárok széles rétegeiben más okból ugyan, de mégis hasonló nézet kerekedett felül, amikor megfogalmazódott az az elképzelés, hogy *a közösségeszme diskurzív stratégiája célravezetőbb lehet, mint a politikailag tagolt kisebbségi társadalom gyengeséget feltételező megosztottsága*. A kisebbségi magyar polgár nehéz választás előtt állt: nyilvánvaló volt számára a polgárosodás folyamatának elkerülhetetlensége, tisztában volt azzal is, hogy ez reformálja, Európához közelíti a többségi társadalmat, ami közvetve az ő helyzetén is javít; az sem volt kétséges, hogy a polgári társadalomba individuumként lép be, azt azonban *a nemzeti kisebbségi diskurzusok bizonytalanná tették előtte, hogy mindezzel a bűn vagy az erény útján jár-e*. Ebben a konstellációban maga a polgári értékrend válik kérdésessé egy archaikus, premodern közösségeszmény nevében.

A fentiekből következik, hogy a kisebbségi civil társulások egyrészt polgárosodó, pluralisztikus berendezkedésű társadalomért kiáltanak, másrészt azonban egy anakronisztikus közösségillúzió megteremtésén fáradoznak. Az illúzió alapja az, hogy csakis a szerves egységként viselkedő közösség képes ellenállni az asszimilációnak.

A kisebbségi társadalmak abban különböznek a többségiektől, hogy bennük a nacionalizmus előretörése nélkül is szívósan él a polgári társadalom megosztó folyamatai, a személyes érdek, az individualizmus ellenében munkáló premodern közösségvágy. A kisebbségi csoportok ugyanis joggal teszik szavá, hogy a modern állam az élet minden területére behatol, a modern társadalom egyetemes értékrendje *erőszakosan megváltoztatja a hagyományos identitást*. Miközben a modernizáció fellendíti a nemzetállamot, kifejezetten táplálja a többségi nacionalizmust, addig ugyanez a folyamat a kisebbségi közösségben kizárólag a romboló erőket szabadítja fel azért, mert nem jöhetnek létre a modern nacionalizmus alapjait képező intézmények és mechanizmusok, hiányoznak a megfelelő gazdasági erőforrások, tehát nem marad más összetartó erő, mint a szerves, hagyományos nemzeti értékeket őrző közösség illúziója, amely legalább az életérzés síkján pótolja a valóságos nacionalista struktúrákat. A kisebbségi közösség szalmaszálna kapaszkodik. Identitásának megőrzése végett az agrártársadalmi etoszban keres menedéket, tehát éppen abban a fogyatkozó, passzív rétegben, amely sehogy sem volt képes a nemzeti érzést politikai erővé átfőrnálni. Ezért a kisebbségi nacionalizmus, amennyiben egyáltalán nacionalizmusnak lehet nevezni, fából vaskarika: (esetenként rendkívül magas hőfokú) érzelmi és védekező jellegű attitűd, de politikai tartalmat aligha nyerhet. Jelenleg a kisebbségi nacionalizmus egyszerűen a kisebbségellenes hisztériakeltés retorikai fogásának nevezhető; akadnak esetleg szenvedélyes nacionalisták, de politikai mozgalom nincs.

A nemzeti kisebbségnek a polgári társadalom iránti bizalmatlansága, valamint (nacionalista) politikai mozgalmainak kialakulatlansága elsősorban a modernizációhoz való *kétértelmű viszonyal* magyarázható. Aligha tagadható, hogy a közösség iránti hagyományos nosztalgia a modernizáció elleni védekezés tünete, hiszen az elmúlt évtizedekben minden polgár tapasztalhatta, hogy a modernizáció olyan folyamatokat indít be, amelyek szétszaggatják a hagyományos kötelékeket, nem kímélve a családokat, a rokonságokat, a meghitt kisközösségeket.¹⁷ Nem kívánjuk tehát eszményíteni a modernitást, annak ellenére, hogy szélmalomharcnak tartjuk az ellene időnként erőteljesen agitáló, demagóg fellépést. Nem eszményíthető, főleg a kisebbségi társadalmak függvényében vizsgálva, mert felszaggatta az anyanyelvű kultúra védőhálóját.

Az ehhez vezető útról semmiképpen sem feledkezhetünk meg: az 1918 utáni Jugoszláviában az állam tiltásokkal rombolta a nemzeti azonosságtudatot, s lehetetlenné tette a kisebbségi intézmények létrehozását. A titói Jugoszlávia e tekintetben határozott javulást képviselt: intézményesítette a nemzeti kisebbségek státusát, támogatta a kisebbségi intézményesülés kulturális formáit. Mégis, az asszimiláció sokkal nagyobb volt, mint a királyi Jugoszlávia idején, vagyis 1918-1941 között. A magyarázat nyilvánvaló: a titói

Jugoszlávia viharos modernizációja behatolt a kisebbségi élet minden zugába, *a modernitás egyetemességelveté kétesse tette a kisebbségi másság értékét.* Az oktatás szabványosítása új kulturális kódokat teremtett, amelyeket nem lehetett semlegesíteni az anyanyelvűsítéssel. Ezek a jelenségek a modern állam természetrajzához tartoznak, a modern állam, illetve az ipari társadalom pedig, főleg kezdeti, fellendülő szakaszában - ahogyan ezt Ernest Gellner kutatásai bizonyítják -, akkor is a nacionalizmust bontakoztatja ki, ha az ideológiai retorika a nacionalizmus kísértete ellen hadakozik. A kommunista elit tévedett, amikor a nacionalizmusban a múlt kísértését és nem a jövő kihívását látta. Tűzzel-vassal iparosított, ezzel létrehozta a nacionalizmus feltételeit, tehát már csak következménynek számít, hogy hatalmát idővel annak erejével is növelni kívánta. *Ebbe a régióba tehát a kommunisták hozták a modernitást, s ezzel együtt felszabadították a nacionalizmus energiáját, amelyet ugyancsak a kommunisták saját hatalmi legitimációjuk erősítésére kívántak felhasználni.* A nemzeti kisebbségek modernitás iránti bizalmatlansága tehát indokolt mindaddig, amíg nem válik modernitásellenességgé.

Idegenkedés a pluralizmustól és civil szervezkedés - két olyan párhuzamos törekvés, amely a többpártrendszer kialakulásának küszöbén nem fért meg egymás mellett, s ez az ellentét állandó belső féket jelentett. Mint mondtuk: a pártalapítók nem pártot, hanem közösséget akartak létrehozni, amely felöleli az egész magyar kisebbséget, megbirkózik politikai problémáival, de azokkal a kérdésekkel is, amelyek egyébként kívül esnek egy politikai szervezet kompetenciáján. Ez a törekvés Dayton után kudarcot vallott: a veszélyérzet csökkenésével felaprózódtak, egymással civakodtak a pártok, s velük együtt a különböző társulások is. Szembeötlő a szerepzavar: a pártok a civil társulások jelmezében léptek fel, a civil társulások pedig az intézmények szerepkörét kívánták kisajátítani maguknak. A magukat reprezentatívnak tartó civil társulások egyszeriben tudományos kutatóprogramokat fogalmaztak meg, ugyanakkor erős intézményellenesség kapott hangot bennük: megszületett a jelszó, hogy a meglévő intézmények a régi vagy az új rendszer cinkosai, amelyek elidegenedtek a valóságtól, a tömegektől, a magyar kisebbség szellemétől. *A civil társulásokban gyökeret vert a populista intézményellenesség.* Ez főleg a felülről lefelé építkező szervezetekre vonatkozik, a csapdát csak a részfeladatokat vállaló, gyakorlatias célokat követő karitatív civil szervezetek - a diáksegélyzők az időszerű békemozgalmak - és a lokális kulturális kezdeményezések kerültek el. Vagyis azok, amelyek az általános elveket *konkrét feladatokra bontották le,* s elvégzésük érdekében mozgósítani tudják a közösséget.

A helyzetleíráshoz tartozik, hogy a kisebbségi civil szervezetek összefonódtak a kisebbségi pártokkal. A VMSZ csak 1997-ben szüntette meg a szervezetek és a társulások számára előírt kollektív tagságot, ami azonban - tekintettel arra, hogy a társulások vezetősége már elkötelezte magát - nem jelenti a pártellenőrzés megszűnését. Más, kisebb pártok is igyekeznek a civil szervezeteket ernyőjük alá vonni.¹⁸ Az úgynevezett koordináló, átfogó jellegű civil szervezetek élén továbbra is pártpolitikusok foglalnak helyet. A pártelit legrangosabb képviselői egyszerre független értelmiségiek, civilbárók és pártfunkcionáriusok, így biztosítják maguknak a redisztributív monopóliumot.¹⁹ Ezzel viszont a független fórumok és civil társulások előtt beszűkült a tér. A magyarázat nyilvánvalóan a *kisebbségi társadalmak tagolatlanságában rejlik,* de ezt az állapotot konzerválja a civil társulások finanszírozási módja is, hiszen ezek a szervezetek elsősorban anyaországi támogatásra szorulnak, a támogatás mértékét és indokoltságát helyileg meghatározó testületek pedig erős *pártellenőrzés* alá tartoznak. Mindebből kiderül, hogy az anyaországi politikai elit, bár elvileg elismeri a civil társulások fontosságát, a gyakorlatban mégis feláldozza autonómiájukat a kisebbségi pártok oltárán. Ezzel magyarázható, hogy nincs közvetlen kooperatív kapcsolat a különböző anyaországi és kisebbségi civil társulások között, még kevésbé elképzelhető, hogy a környező országok magyar kisebbségeinek civil társulásai egy-egy feladat megoldása érdekében együtt tevékenykedjenek. Az anyaországi és a

vajdasági magyar civil társulások közötti kommunikációban a magyarországi kormányhivatalok és az etnikai pártelit végzi a szelekciót és a cenzúrát. De a kisebbségi civil szervezetek tevékenysége a jugoszláv államon belül is behatárolt. A jugoszláviai magyar kisebbségi társulások alig veszik tudomásul a multikulturális vajdasági kontextust. Ennek oka részben abban rejlik, hogy az asszimilációtól való jogos félelem az elszigetelés felé tereli őket. Ezért főleg *a hagyományápoló, azonosságmegőrző szervezetekre összpontosítanak, és bizonyos folklorisztikus jelleget nyernek*. Miközben a volt Jugoszlávia területén háború dúlt, az idő alatt a Bácska táncolt, mert a magyarországi politikai elit és a helyi etnoelit ebben látta az identitásmegőrzés zálogát. A hagyományápolás e formája természetesen nem kárhoztatható, ellenben ha elválik a hétköznapoktól, ha csak a kivételes órák elszigetelt tevékenysége, akkor jellege dekoratív marad, nem társadalomszervező erő, hanem kompenzációeszköz lesz. Ez a kompenzációs helyzet szimbólumerejű: a kisebbségi közéletben egyre inkább felülkerekedik, jelen van a kultúrában, az oktatásban, vagyis azokban a szférákban, amelyekben egyértelműen megfogalmazható a nemzeti dimenzió.

Hagyomány és pluralitás: az individuum esélyei

Az identitásmegőrzés tehát nem pragmatikus, hanem *messianisztikus* jelleget nyert. De érdekes módon nyomát sem találjuk azokban az életszférákban, amelyekben a nemzeti dimenzió vagy a nemzeti kisebbségi érdek csak áttételesen fogalmazható meg. Miközben a jugoszláviai magyar közéletben szenvedélyes, gyakran személyes leszámolásokba torkolló viták folynak az elitkultúra nemzetárulásáról, a magyarság széles rétegeire sokkal nagyobb hatást gyakorló tömegkultúra szinte teljesen kiesik az érdeklődés homlokteréből. Egyre-másra alakulnak a népi táncsoportok, a hagyományápoló társaságok, miközben az új civilizációs tényezőkkel vagy a gazdasági szférával legalább érintőlegesen foglalkozó társulások, körök, egyesületek nem játszanak lényeges szerepet. Ez részint érthető, de ne feledkezzünk meg róla, hogy mindez a kisebbségi életszemlélet egységének felbomlását idézi elő. A mindennapi életben a nemzeti dimenzió elhomályosodik, mivel a civil társulások főleg *a nemzeti lét reprezentatív megnyilvánulását* tartják szem előtt. Ennek az érzelmileg indokolt magatartásnak az eredményei nincsenek összhangban a vállalásokkal, a meghirdetett elvekkel. A legújabb statisztikai kimutatások szerint ugrásszerűen nő a vegyes házasságok száma,²⁰ amelyekben egyértelműen bekövetkezik a nemzeti kultúrából való kilépés. Szintén növekszik, immár megközelíti a hetvenes évek első felének szintjét azoknak a diákoknak a száma, akik már az elemiben szerb nyelvű tagozatokra iratkoznak. Ez a folyamat nemcsak a szórványokban játszódik le, hanem ott is, ahol a magyar kisebbség nagyobb tömbökben él²¹ például Szabadkán, ahol évek óta kevesebb diák iratkozik be a középiskolai magyar tagozatokra, mint amennyit a minisztériumi kvóta lehetővé tesz. Kiderül tehát, hogy az ünnepélyes nemzeti retorika nem is akar több lenni pusztán retorikánál, aminek következtében a meglévő kisebbségi civil szervezeteken is egyféle fásultság vesz erőt, számuk manapság csökken. Folyamatos tevékenységet nem folytatnak, időnként megrendeznek egy-egy tanácskozást, ha másról nem, a kisebbségi oktatási rendszer radikális reformjáról. Utána tánc következik vagy koktélparti, majd mindenkin eluralkodik a tehetetlenség érzése. A nagy anyaországi befektetéssel létrehozott épületekben *a söntés lassan kiszorítja még a népi táncosokat is*. A letargia mértékét csak akkor tudjuk felfogni, ha meggondoljuk, hogy a legválságosabb években, amikor a nemzeti azonossághoz való ragaszkodás néha kockázatvállalással járt, tehát amikor a feltételek sokkal nehezebbek voltak, a páttok is, a civil szervezetek is sokkal nagyobb mozgósítóerőt képviseltek, népesebbek voltak, mint ma. Akkor a magyar szavazópolgárok nagyobb számban vettek részt a választásokon, több súllyal voltak jelen a nem formális, alternatív közéletben. A feszültségek enyhülése hozta a szavazópolgárok választási részvételének csökkenését²², s nem csodálkoznánk, ha a jövőbeni

választások keserű tanulsággal szolgálnának. Ebből semmiképpen sem szabad azt a következtetést levonni, hogy a kisebbségben élő magyarság érdektelen, hanem ki kell mondani, hogy a jelenlegi politikai elit nem képes számára autentikus alternatívát felkínálni.

Ezek a válságtünetek vezetnek el bennünket a kisebbségi civil társadalmak legneuralgikusabb kérdésköréhez, ez pedig a kisebbségi társadalmak közösségorientáltsága és viszonyuk a modernitáshoz, valamint a modernitással járó individualizmushoz, továbbá ahhoz a kérdéshez, hogy mi a civil szervezetek szerepe ebben a kontextusban. A második világháború utáni jugoszláviai paradigma ugyanis arra figyelmeztet, hogy *ezekben a társadalmakban nemcsak a többségi nemzet erőszakos lépései gyorsítják fel az asszimilációt, s gyengítik a nemzeti azonosságtudatot, hanem ezt idézi elő a kisebbségi társadalmak belsőgyengése is, többek között éppen a modernizációhoz való alkalmazkodásképtelenség vagy az attól való - részint jogos - félelem.* A jugoszláviai magyarság lélekszáma ugyanis éppen abban az időben csökkent radikálisan, amikor a rendszer bizonyos fokú megértést tanúsított a kisebbségi polgárok gondjai iránt. Hiszen a hatvanas években következett be a jugoszláv modernizációs robbanás, az iparosítás, a politikai rendszer szigorának lazulása, a nyugati életforma terjedése, a Nyugattal való sokrétű kommunikáció, az addig teljesen ismeretlen szociális mobilitás, az oktatás és a képzés átalakulása, a tömegkultúra felszabadulása az ideológiai járom alól, a tömegkommunikációs eszközök terjedése stb. Ebben a bonyolultabb helyzetben a jugoszláviai magyarság nem találta meg saját új, vezérlő értékrendjét, illetve diffúz, egymásnak ellentmondó értékrendek alakultak ki, ami magával hozta az asszimilációt serkentő identitásválságot.

Nem lehet azonban azt állítani, hogy a magyarság tömegei kívül maradtak a modernizáción. A jugoszláviai magyarok összességükben nem konzervatívak, hiszen - igaz, pártállami ellenőrzés alatt - már pár évtizeddel ezelőtt elindultak a modernizáció felé. Megismerték annak jó és rossz oldalait, előnyeit és kelepceit. *A polgárok azonban individuumként léptek be ebbe a folyamatba,* illetve arra voltak kényszerítve, hogy belesodródjanak, ugyanakkor a közösség nem volt erre felkészülve. Tehát az egyén modernizálódott, de a nemzeti azonosságtudat nem.

A többpártrendszer keretei között ez az ellentmondás még határozottabban kifejezésre jutott. A szociológiai felmérések szerint a jugoszláviai magyar polgárok a soknemzetiségű tartomány legnyitottabb közösségét képezik. Etnikai szempontból is azok, de nyitottság jellemzi őket a társadalmi kommunikáció minden területén. Ezt bizonyítja Vladimir Ilic és Slobodan Cvejic 1996-ban végzett felmérése, amelyből az szűrhető ki, hogy a vajdasági magyarság politikai mobilitása nagy, nemcsak a szlovák vagy a román kisebbségét múlja felül, hanem a vajdasági szerbekét is. A kisebbségi magyar polgárok politikailag tájékozottak, dinamikusak, vállalkozó kedvűek, a társadalomról életképes elképzelésekkel rendelkeznek. Ugyancsak erőteljes az etnikai homogenizációs készségük, nemzeti szempontból tehát tudatos közösséget képeznek. Élen járnak a modernizációs igények megfogalmazásában is. A szabad piaccal szemben jóval nyitottabbak, mint a többségi nemzet vagy a többi nemzeti kisebbség.²³ Tudatosan magukénak vallják az európai értékrendet, s ebben a közösségben ismerhető fel a legkevesebb kötődés az elmúlt évtizedek társadalmi berendezkedéséhez. A korszerű élethelyzetekre érzékenyek, szakmailag felkészültek, s amit külön szem előtt kell tartani: a független értelmiséget ismerik el tekintélyként. Ebben különböznek a szerb közvéleménytől, amely populista szelekciós elvet vall, vagyis a nép vágyait leghűségesebben megszólaltató személyeket ismeri el tekintélynek. Érdekes módon a magyar elit elvárásai sokkal közelebb állnak a szerb populista rétegek elvárásaihoz. A jugoszláviai szlovák közvéleményben a legerősebb a hagyománytisztelet, a hagyományos értékek őrzése. A magyar kisebbségi polgárokra nem az egalitárius attitűd jellemző, hanem az Európai-orientáltság, a szabadpiac, az új kezdeményezésekre való fogékonyság.

A civil szervezetek, akárcsak a pártok, nincsenek szinkronban ezzel az értékrenddel. Amint már leírtuk: a hagyományörzésbe és egy korábbi kisebbségi tudatforma konzerválásába menekülnek. Erre kereshetünk és találhatunk is igazolást, de felmerül a kérdés, hogy szabad-e ezzel megelégedni. Nem azt kívánjuk sugalmazni, hogy a modern korszakba belépő magyar lakosságnak nem alakult ki megfelelő elitje, hiszen ez leegyszerűsítés lenne, hanem azt, hogy az individuális és a közösségi válaszok között nagyfokú eltérés tapasztalható. *A magyar polgár individuálisan másként válaszol a hétköznapi kihívásokra, mint nemzeti-kisebbségi közösség tagjaként.* Ez nemcsak hogy párhuzamos világokat tételez fel, hanem törést és traumát idéz elő a kisebbségi világgép egészében.

Mindez részint magyarázható azzal, hogy a magyar kisebbség tagjai nem annyira személyes világukban, mint inkább nemzeti hovatartozásukban vannak veszélyeztetve.²⁴ A magyarázat azonban mégiscsak részleges, hiszen az említett szociológiai felmérés azt is kimutatja, hogy a kisebbséghez való tartozás számottevő hátrányt jelent a foglalkoztatásban és a vezetői tisztségek betöltésében. A kisebbség tagjai ezzel nagyon is tisztában vannak. Az ellentmondás gyökerei mélyebbre nyúlnak. A magyarázat abban keresendő, hogy az új kisebbségi politika alapelvei háborús helyzetben fogalmazódtak meg, és az egész kisebbségi stratégia ezekre épült. Ez pedig védekező helyzetben a *vagy-vagy* stratégiája. Nem feledkezhetünk meg azonban e védekező politika hátrányairól, amelyek akkor bukkantak fel, amikor a helyzet megváltozott, részleteiben módosult, a viszonyok és a diskurzusok pedig némileg komplexebbé váltak. Ebben a helyzetben már nem lehet elvont és globális kisebbségpolitikát folytatni, hanem számolni kell azzal, hogy a kisebbség érdekei is tagoltak, és napról napra tovább tagolódnak. Ez azt jelenti, hogy *meg kell teremteni az egyéni és a csoportérdekek, a mindennapok és a nemzeti értékek új szintézisét*, aminek folytán a nemzeti értékeket is rugalmasan kell megfogalmazni.

A kisebbségi társadalmakban nem lehet többé szembeállítani a modernizációt a nemzeti értékekkel. Ennek az új szintézisnek a megteremtésére egyedül a civil szervezetek nagy és változatos hálózata lenne képes, természetesen csak abban az esetben, ha a kisebbségi civil társadalom megszabadul az etnikai elit doktrínájától. Ha ez nem történik meg, akkor skizofrén tudat alakul ki a kisebbségi polgárban: azt hiszi, hogy olyan életet él, amely nem az övé, és olyan illúzióba menekül, amely még kevésbé az övé. A valóságos élethelyzetekbe való visszatérést pedig túlságosan drágán, a nemzeti identitásról való lemondással fizeti meg. A szimptomák máris tapasztalhatók. A magyar közösség kettészakadóban van: egy szűk, a nemzeti radikalizmus retorikájával katasztrófizmus és messianizmus között céltalanul ingázó rétegre és az asszimilációra büntudattal felkészülő arctalan tömegre. A kisebbségi reformgondolat a civil társadalomban születhetne meg, amely szakítás a radikális kisebbségi globalizmussal, s barátkozás a rugalmas identitással, a modernizációra való tudatos felkészüléssel és új republikánus-kommunitárius terek kimunkálásával.

JEGYZETEK

1 A kisebbség politikai és kulturális életében állandó konfliktushelyzetet teremt a demokrácia ügye és a közösségfennmaradása közötti feszültség. A jugoszláviai magyar kultúrában ez az *Új Symposion* című folyóirat szerkesztőbizottságának 1983-ban történt leváltásában kristályosodott ki a legisztáiban. Az egyikválaszt a szerkesztőség fogalmazta meg, úgy véelve, hogy a demokrácia ügye és a kisebbségi közösség megmaradása egymástól elválaszthatatlan. A másik választ a legtömörebben Vlaovics József fogalmazta meg az *Új Symposion* főszerkesztőjét elítélő pártszervezeti értekezleten: „Ami újabban történt, az érvágás a magyarság tekintélyén.” (Az ülés jegyzőkönyvét a *Napló* 1992. február 12-i száma közli.) Miről is volt szó valójában? Az *Új Symposion*t a nyolcvanas évek elején megérintette a közép-kelet-európai változások előszele; sorozatosan közölte a kiemelkedő magyar és jugoszláviai ellenzéki írók műveit. Amint Csorba Béla és Vékás János hiteles dokumentumokat tartalmazó könyve (*A kultúrtantati visszavág - A Symposion mozgalom*

krónikája, 1954-1993, Újvidék. 1993. A szerzők kiadása) tanúsítja, a pártállam súlyos megtorló akciójába jeles jugoszláviai magyar írók, tudósok is bekapcsolódtak. A dokumentumok tárgyilagos vizsgálata arra enged következtetni, hogy a kisebbségi elit egy része azért fordult szembe az új nemzedékkel, mert attól tartott, hogy a budapesti és belgrádi szubverzív gondolatok felborítják a kisebbségi közösség és a pártállam konszenzusát. Ezzel magyarázható, hogy a vádlók állandóan a budapesti és a belgrádi „kapcsolatokat” bélyegezték meg, vagyis hol magyar nacionalizmussal, hol pedig a kisebbségi érdek belgrádi kiárusításával vádolták meg a szerkesztőséget. Érthető, hogy ez utóbbi vád ellen tiltakozott a belgrádi demokratikus ellenzék, legfőképpen a szerb nacionalizmus és a szerbiai dogmatizmus ellen következetesen fellépő Knjizevna reć amelyet később a Milosevics-rendszer számolt fel. A pártállami represszió ellen tiltakoztak a magyar írók is. A Magyar Írószövetség Elnökségéhez írott levelükben mintegy ötvenen, közülük Balassa Péter, Bélády Miklós, Cseres Tibor, Csoóri Sándor, Esterházy Péter, Képes Géza, Kiss Gy. Csaba, Könczöl Csaba, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Nádas Péter, Oravecz Imre, Pomogáts Béla, Radnóti Sándor, Réz Pál stb., az „egyetemes magyar kultúra szempontjából” nézve az *Új Symposiont* „a magyar irodalmi művelődés egyik legérdekesebb és legfontosabb” orgánumának tekintik, „indokoltnak tartják, hogy szövetségünk hivatalos formában mondjon közönyt az eddigi szerkesztőbizottságának, s ugyanakkor fejezze ki aggodalmát amiatt, hogy az anyanyelvű nemzeti irodalom ezen fontos műhelyének irányítóit hivatalos megbízatásuk lejárta előtt adminisztratív úton eltávolították.” A tiltakozás megalapozott volt, hiszen a régió problémáira rendkívül érzékeny értelmiségiek észrevették, hogy az egyetemes magyar kultúrát éri veszteség. Ezekben az években a jugoszláviai magyar kultúra összhangban állt a magyarországi szellemi törekvésekkel és a közép-kelet-európai átalakulási folyamatokkal. A betiltással viszont elkezdődött a napjainkig tartó szellemi válság. Ekkor szakadt ki ez a kultúra a régió szellemi folyamataiból, és ekkor torpantak meg a hiteles civil kezdeményezések. A közép-kelet-európai ellenzéki mozgalmaktól való elzárkózást a repressziót elindító nevezetes kiadói tanácsulésen elhangzott vádak bizonyítják. A folyóirat fő bűnei közé sorolták például a romániai ellenzéki magyar írók műveinek közlését is. Fehér Kálmán felszólalásában elmarasztalta Zalán Tibor Szöcs Gézához címzett versének közlését, Gion Nándor ugyancsak ebben látott veszélyt. A dokumentumkötetben közzétett jegyzőkönyv tanúsága szerint Fehér Kálmán explicite megmagyarázza, miről van szó: „Én azt hiszem, hogy a *Symposion* legkevésbé ott tévedett, hogy saját munkatársai köréből tévedtek. Tévedett egyfajta szerkesztéspolitikával, tévedett tulajdonképpen egy átvett, becsempészett, politizált szférával. Itt beszélünk Eörsiről és hasonló költőkről, miegymás. Kérem, ez nem esztétika csupán, amikor átveszünk egy Zalán-verset, amelyet megírnak Budapesten november 17-én, és keresik Szöcs Gézá-t Románia-szerte, föladják a verset Jugoszláviában, Újvidéken. Ez esztétika? Itt vannak, ha más nem, katonaviselt emberek, és tudják, hogy mi az esztétika, és hogy itt ebben milyen esztétikát kell keresni. (...) Ismét a Román Munkáspártnak a visszajelzésére vár a *Symposion*?” Gion Nándor részletesen megmagyarázza Zalán versének hátterét: „Ez a vers azért lett megírva, mert (Szöcs) börtönbe került, állítólag megverték, és elbújt egy faluban. Ilyen hírek terjednek Pesten, erre föl írta Zalán ezt a verset. Ne játszunk meg a naivat.” Miközben a magyar írók az egyetemes magyar irodalom szempontjait próbálták érvényesíteni, a folyóirat ellenfelei a pártszervezetnek adtak igazat, s elutasították azt a vádat, hogy a jugoszláviai magyar kultúra képviselői elleni megtorlásról van szó. Ilyesmit írja Bognár Antal - csupán „a nyájszellem sugallhat” (Bognár Antal: Veszett fejsze nyele. *Magyar Szó*, 1983. február 9.). Dudás Károly, a politikai verdiktumot kimondó elvtársi bizottság tagja fontosnak tartja leszögezni, hogy a párt csupán egy csoporttól vonta meg a bizalmat, nem a folyóirattól, nem is a fiatal nemzedéktől. (Dudás Károly: Palackposta. Képes *Iffúság*, 1983. május 22.) Dudás és Bognár következetesen arra hivatkoznak, hogy a per a jugoszláviai magyar kultúra belügye, semmiféle palackpostára nincs szükség. A leváltás után a szerkesztőbizottság és a folyóirattal rokonszenvező írók bojkottálták a pártvezetőség által kinevezett új szerkesztőbizottságot. Ez volt az első - a többi közép-kelet-európai kezdeményezésekhez hasonló - polgári ellenállás a jugoszláviai magyar kultúrában. Bosnyák István elítélte a bojkottot, mert az lehetővé teszi a folyóirat elsorvadását, tehát a bojkott hívei csak saját morális tisztaságukkal vannak elfoglalva, és nem törődnek a közösség ügyével. (Bosnyák István: Ahh, az az irodalmi valóság! *Dolgozók*, 1983. március 21.) A perben tehát a szabadság és a kisebbség ügye elvált egymástól. Maga a per viszont azt bizonyítja, hogy az értelmiségi elit - rövid távon - éppen a kisebbségi-közösségi érdekek mellett döntve került az antidemokratikus, dogmatikus oldalra. A *Symposion*-per története megszívlelendő tanulsággal szolgál, természetesen csak akkor, ha nem sematikus eszközökkel írjuk le. A tanulságok egyike mindenképpen a kollektívizmus és a polgári társadalom közötti bonyolult, feszült viszony fennállása.

- 2 A jelenre vonatkozóan tanulságos, hogy az akkori pártállami bizalmat kiérdemelte a vajdasági magyarság mostani politikai pártjainak néhány rangos funkcionáriusa is. A jegyzőkönyv anyaga megtalálható Csorba Béla-Vékás János: *A kultúrtantati visszavág - A Symposion mozgalom krónika, 1954-1993* (Újvidék, 1993. A szerzők kiadása) c. kötetében.
- 3 A hetvenes évek elején bekövetkezett „brezsnyevizálódás” hatását Jugoszlávia széthullására több neves jugoszláviai szociológus, politológus elemezte, de ezeket a szempontokat a jugoszláviai magyar közírásban rendszerint figyelmen kívül hagyják. Holott azért is fontos lenne figyelembe venni őket, mert éppen a hetvenes évektől kezdődően hirtelen felgyorsult a magyarság asszimilációja is. Bár az asszimilációt nem lehet pusztán a

kenéyvonások térnyerésével magyarázni, mégis fontosnak tartjuk, hogy az uralkodó párt ekkor kezdte nacionalista legitimitással felcserélni az addigi hagyományos ideológiát. Nebojsa Popov szerint a hetvenes évek elején hatalomra került dogmatikus szárny modernitásellenes ideológiára támaszkodott. A sajátos jugoszláv fejlődés, illetve a pártvezetés ebben az időben válaszut elé került: vagy folytatja a modernizációt, és engedélyezi a politikai pluralizmust, vagy pedig a modernitást kizáró dogmatizmust választja. Nézeteltérés támadt a reformkommunisták és a dogmatikusok között. Tito döntötte el a vitát a liberálisok rovására, s a szerbiai közéletben olyan méretű tisztogatás kezdődött, amelyet még a Milosevics-rendszer sem szárnyalt túl. A párt meghirdette a harcot az „anarcholiberalizmus” ellen, de nem a nacionalisták ellen. Nebojsa Popov szerint ekkor nyílt meg az út a szerb nacionalisták előtt. (Nebojsa Popovi: *Traumatologia partijske drzave*. In: *Srpska strana rata*. Republika Kiadó, Beograd, 1996.) Vesna Pesic szerint a '68-ban színre lépő politikai elit liberális és modern Szerbiát akart, a szabadpiacot részesítette előnyben, a köztársaságok vertikális kapcsolatait ápolta, s határozottan fellépett a szerb nacionalizmus ellen. Bírálta a Kommunista Szövetség centralizmusát is. A szerbiai liberálisok bukása tehát már a hetvenes évek elején utat nyitott a szerb nacionalizmus előtt. (Vesna Pesic: *Nacionalni sukobi - raspad Jugoslavije i rat za nacionalne drzave*. Republika Kiadó, Beograd. 1995. 12. 1-15.)

- 4 A vajdasági magyarság helyzetét alapvetően meg fogja határozni a szemünk előtt lejátszódó nagy betelepülési hullám. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság adatai szerint a szerbiai menekültek 42 százaléka, 259719 fő a Vajdaságban talált hajlékra. Túlnyomó többségük nem szándékozik Horvátországba vagy Boszniába visszatelepülni. Várható, hogy a Vajdaságban letelepedők száma tovább fog növekedni, mivel a magyarok magyarországi áttelepülése folytán az ingatlanpiacon kedvezőbb a kínálat, mint Szerbia más részein. Ráadásul, mivel a magyarok közül főképpen a szakképzett réteg távozott, a munkaerőpiac is vonzóbb a betelepülők számára. A mostani betelepülés előzményeihez hozzátartozik, hogy 1971-1981 között felgyorsult a horvátok elvándorlása Horvátországba, s a helyükbe boszniai és a horvátországi szerbek települtek a Vajdaságba. Szerbiába ebben az időszakban 147000 szerb települt át más köztársaságokból. (Ruza Petrovic: *Migracije u Jugoslaviji*. Istrazivacko izdavacki centar SSO Srbije. Beograd, 1987.) A nyolcvanas évek migrációs folyamatait nem az állam irányította - sőt, a pártállam idején ez a tabutémák közé tartozott -, hanem az akkor már feszült etnikai ellentétek következménye volt. Az elvándorlók nem bíztak többé a más nemzetekkel való együttélés lehetőségében. Ugyanakkor a vajdasági pártelit a nyolcvanas években pontosan a frissen jöttek közül választotta ki az új vajdasági vezetőréteget. A mostani menekülteknek a szerbiai átlagnál magasabb a szakképesítésük. A szerbiai lakosság 32,0 százaléka középfokú képzéssel, 8,9 százaléka pedig felsőiskolai, illetve egyetemi diplomával rendelkezik. A menekültek 46,7 százaléka középiskolát, 10,6 százaléka pedig egyetemet végzett. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a magyar kisebbség szakképzettebb rétege települt át, és évente százával távoznak a magyar fiatalok magyarországi *egyetemi* képzésre, de csupán 5-10 százalékauk tér vissza, világossá válik előttünk, hogy a jugoszláviai magyarság még a politikai feltételek javulása esetén sem lenne képes a gazdasági és szakmai élet irányításában részt venni, fontos szakmai pozíciókat betölteni. Ez már napjainkban is gyakran kiderül. Magyar tannyelvű iskolákban hiába keresnek magyar nyelven oktató tanárokat. Az egészségügyben, a bíróságokon sincs elég magyar szakember. Ugyanakkor a „kisebbségi megmaradás stratégiáját” kidolgozó pártértelmiségiek továbbra is „stratégiai feladatnak” tartják az ösztöndíjazás eddigi formáját, mert ez biztosítja az anyanyelvű képzést.
- 5 Zarko Paunovic adatai szerint Szerbiában 1970-1980 között hat bejegyzett civil társulás működött, 1981-1990 között pedig már 52. Ez a szám 1991-1994 között, amikor a jogi feltételek megteremtődtek, 116-ra emelkedett. (Zarko Paunovic: *Asocijativni oblici civilnog drustva*. In: *Srbija izmedju proslosti i buducnosti*. Institut drusvenih nauka - Forum za etnicke odnose. Beograd, 1995.)
- 6 Tine Hribar: *Civilno drusto, pravna drzava i legitimna vlast* (1987). In: *Gradjansku drustvo i drzava*. Naprijed, Zagreb, 1991. Vukasin Pavlovic: *Potisnuto civilno drustvo*. In: *Potisnuto civilno drustvo*. Eko centar, Beograd, 1995.
- 7 A leglátványosabb megnyilvánulások a köztársasági írószövetségeken belüli és az írószövetségek közötti politikai csatározások voltak. Drinka Gojkovic a Szerbiai Írószövetség történetét elemezve arra a következtetésre jutott, hogy ez az egyesület a nyolcvanas évek elején még mindenben magán viselte a civil ellenállás demokratikus jegyeit, de a szervezetben a nyolcvanas évek végén a nacionalizmus oldalára billent a mérleg nyelve, felülkerekedett a nemzeti érzés a szabadság kárára. A Szerbiai Írószövetség története meggyőzően példázza a populizmus és a civil társulások összefonódását. (Drinka Gojkovic: *Trauma bez katarze*. In: *Srpska strana rata*, Republika, Beograd, 1996.)
- 8 Hódi Sándor ironikusan írta le a kisebbségi értelmiség kiszolgáltatottságát: „Jelenlegi helyzetünkben, ebben a történelmi pillanatban, a megosztás onnan ered, hogy az értelmiség egy része Belgrád felől remél még mindig egy kis pénzt, a másik része Pest felé kacsingat, és onnan remél pénzt. Azok a gondolatok, amelyek felvillantak, hogy nekünk itt a kisvállalkozók köréből vagy a gazdaság majdani beindulásával hátha lesznek majd mecénásaink, gyönyörű elképzelések, de hát mindkettő olyan távoli és messze még! (Soltis Gyula: Süketnek a harangszó. Szubjektív beszámoló egy könyvbemutatóról. Hódi Sándor felszólalása. *Napló*, 1995. március 8.) Nem lehet azonban e „tipológia” alapján nemzethűekre vagy nemzetidegenekre osztani a

kiszolgáltatott helyzetben levő értelmiséget, hiszen ez a 'megosztás' nem fejezi ki egyben az eszmei különbségeket is. Sokkal szorongatóbb kérdéstről van szó: a támogatói civil társadalom működésképtelenségéről, amelyhez nem szükséges mindig vállalkozói tőke, elegendő a tömeges polgári támogatás. Néhány inflációs évtől eltekintve azonban - erről se feledkezzünk meg! - a jugoszláviai magyarság egy rétege rendelkezett akkora erőforrással, hogy támogassa a saját intézményeinek működését, mondjuk legalább azokat, amelyek kifejezetten a nemzeti érdeket tartották szem előtt. A gazdasági erőforrások szerény, de e szempontból nem lebecsülendő létezéséről tanúskodik Szecsei Mihály közgazdász, a VMSZ elnökségi tagjának becslése is. „Nem dicsekvésképpen mondom, de az az igazság, hogy a vajdasági magyarság túlnyomó többsége jobb anyagi feltételek között él, mint a szlovákiai, azért, mert nagyobb a hatékonysága a gazdálkodásnak, többet termel, jobbat termel, lehet, hogy ehhez a természeti adottságok is hozzájárulnak éppen ezért azt gondolom, hogy ezt még jobban ki kellene használni. Sajnos, hiányzik az összefogás.” (Szecsei Mihály: Hiányzik a vállalkozói kedv. *Magyar Szó*, 1997. július 13.) Szecsei gazdasági helyzetfelmérése és a jugoszláviai magyar civil társulások támogatottsága között figyelemre méltó ellentmondás tapasztalható. Horváth István és Deák Sala Zsolt felmérése szerint a romániai magyar civil társulások összjövedelmének 8,58 százalékát a hazai természetes személyektől származó adományok, 2,20 százalékát banki, vállalkozói és vállalati juttatások képezik. Ez az összeg nem tartalmazza a tagdíjat amely a bevétel 2,02 százalékát teszik ki. Nem elhanyagolható a 6,03 százalékot kitevő, saját szolgáltatásokból és saját gazdasági vállalkozásokból származó jövedelem sem. (Horváth István - Deák Sala Zsolt: A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása. *Korunk*, Kolozsvár, 1995. 11.) A jugoszláviai magyar civil társulásokról hasonló felmérések nem léteznek, még a közpénzekkel rendelkező civil társulások sem teszik közzé gazdálkodásuk eredményét, de a nyilvánosan elhangzott panaszok arra utalnak, hogy a jugoszláviai magyar civil társulások nem élveznek akkora támogatottságot a saját közösségükben, mint a romániai magyar civil társulások. Legnagyobb civil társulásainkban még a tagdíj befizetése is kérdéses. Az említett romániai magyar szociológusok arra a következtetésre jutnak, hogy „hosszú távon nem egykönnyen tartható stratégia az, hogy az anyagi erőforrások döntő hányadát külföldről várja el a romániai magyar civil társadalom”. A Jugoszláviai Magyar Művelődési Szövetség elnöke, a VMSZ alelnöke, Dudás Károly egészen más következtetésre jut: „Tőlünk a folyóinkat, a tavainkat is elvették, halászási engedélyt pedig kizárólag a ránk telepítetteknek ad a hatalom. Rajtunk már csak a hal segítene. Tökés püspök úr viszont elmondta: az anyaország támogatási politika helyett alamizsnapolitikát folytat. Hozzánk az alamizsna is az embargóra való buzgó hivatkozások közepette csak nagy-nagy késéssel érkezik meg - ha megérkezik.” (Dudás Károly: Összefogással Délvidékért. *Szabad Hét Nap*, 1995. november 2.)

9 Egyrészt mindennaposá vált az egység és az összetartás követelése, amely még az olyan autonóm szférákra is kiterjed, mint az irodalom, a színház, a képzőművészet, amelyeknek állítólag mind egy közös célt kellene szolgálniuk, másrészt a politikában, a közös célok valódi küzdőterén állandósult a gyanakvás. Sokat mond erről Páll Sándor egyik nyilatkozata: „Ön szerint a VMDK titokban, a VMSZ pedig nyíltan együttműködik a szocialistákkal?” - kérdezi a Nasa Borba újságírója. „Igen - válaszolja Páll -, arról van szó, hogy Milosevic az egyik pártot titokban, a másikat nyíltan irányítja.” (Dr. Páll Sándor interjúja a Nasa Borbanak. Utánközlés: *Magyar Szó*, 1996. szeptember 13.) Ez a bizalmatlanság olyan méreteket öltött, hogy még a koalíciós partnerek megválasztására is hatással van. A VMSZ például a '96-os helyhatósági választásokon koalíciót kötött a Vajdaság Koalícióval, s felhívta a magyarságot, hogy a köztársaságielnök-választáson a Vajdaság Koalíció jelöltjére szavazzon. A választások után Mile Isakov, a Vajdaság Koalíció vezetője a választási sikereket a következőképpen magyarázta: „Ezek a választások NEM-et mondtak a reformpártiak kurválgolására, NEM-et mondtak Ágostonék széparatizmusára, és NEM-et mondtak arra, hogy a Vajdaság felett bábfigura uralkodjék.” (Mile Isakov: Kurvanje nije politika. *NIN*, Beograd, 1996. november 15.) A széparatizmus igen súlyos, az aktuális politikai szóhasználatban csak az albán pártokat illető vád kimondása utána VMSZ nem tartotta szükségesnek, hogy elhatárolódjék Isakov kijelentésétől, ami szükségsszere lett volna, hiszen az Ágoston-féle párt, a VMDP a személyi elvű autonómiáért száll síkra. A példák azt jelzik, hogy a jugoszláviai magyar társadalomban a bizalmatlanság gerjesztői éppen a pársok, s ennek következménye a civil szféra lezüllése.

10 Az 1997-es köztársasági választásokon a VMSZ jelöltjei 51960 szavazatot kaptak, vagyis 30 ezerrel kevesebbet, mint az 1996. novemberi helyhatósági választásokon. Ezeket a szavazatokat a tömbben élő magyar közösségtől kapták. Tehát azokban a körzetekben csökkent a VMSZ szavazótábor, ahol a párt önkormányzati hatalmat gyakorolt! A jelenség elgondolkodtató, főleg ha tudjuk, hogy a választási rendszer a VMSZ-nek kedvezett. A Baloldali Koalíciónak 12834, a Seselj-féle radikálisoknak 13584, a Szerb Megújítási Mozgalomnak 24087, a Vajdaság Koalíciónak pedig 28129, VMSZ-nek 12990 szavazatot kellett összegyűjtenie egy képviselői hely megszerzéséhez. A választási rendszer kedvezett a VMSZ-nek, de nem kedvezett azoknak a kisebbségi pártoknak, amelyeknek szavazóbázisa a szórványmagyarság településein található. Az Ágoston-féle Vajdasági Magyar Demokrata Párt 16983 szavazattal, a Páll-féle Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége pedig 16812 szavazattal egyetlen mandátumhoz sem jutott. Ezek az adatok jelzik, hogy területi megosztás szerint is jelentős különbségek vannak a vajdasági magyarok között. A

választások ugyanakkor bebizonyították, hogy a VMSZ számára kedvező választási rendszer nem eredményezett volna több mandátumot abban az esetben sem, ha a kisebbségi pártok együttesen lépnek fel. Az újvidéki Scan Közvélemény-kutató Ügynökség becslése szerint a magyarok esetleg megszerezhettek volna öt képviselői helyet akár külön-külön, akár együtt, de csak abban az esetben, ha a Vajdaság egységes választókerületet képez. Ebben az esetben a Vajdaság Koalíció nem négy, hanem nyolc képviselőt juttat a parlamentbe, Seselj radikálisai négygel kevesebb, a VMSZ két, esetleg három, az Ágoston-féle VMDP egy, a Páll-féle VMDK pedig szintén egy mandátumot szereznek. Igen ám, csak hogy ez a hatvanszázalékos arány nem felel meg a VMSZ-nek. Így történt, hogy a szórványhelyzetben élő magyarok egyetlenegy képviselőt sem tudtak bejuttatni a köztársasági parlamentbe.

- 11 Szekeres László, a VMSZ funkcionáriusa megrázó képet festett a jelenségről. Naplójegyzeteiben leírja a jövőbeli VMSZ-tisztségviselők egyik zártkörű megbeszélését a szakadás előestéjén. A leírás kegyetlenül rávilágít a nemzeti retorika mögött rejlő anyagi érdekekre, az elit konfliktusának igazi okára. „Hódi: Nincs baj a kréta körül. Odaátról kell tiszta lapot kapni és akkor Ágostontól megkérdezni, mit akartatok? Hol vannak a kézre adott, zsebbe csúsztatott nagy összegek? A 300-400 ezrek?! Dudás: Külföldön, Magyarországon és a nyugati szórványmagyarság körében megszűnt az eddigi bizalom. Hódi: 'Bandi' eddig is sok pénzforrást záratott le. Ispánovics: Nagyon veszélyes a mostani helyzet. Nincs elegendő, tisztán megfogalmazható adat. Ilyen körülmények között veszélyes közgyűlést tartani. Hódi: Éppen most, minél gyorsabban le kell számolni velük. Veszélyes pozíciókat töltenek be. A közgyűlés forgatókönyvében mulhat sok minden. Például a javasolt napirendből hiányzik az a pont, ami a beszámolót követően vitát irányozna elő. Nagyon is világos, hogy miért nem akarnak vitát nyitni.” (Szekeres László: VMDK-s voltam. *Magyar Szó*, 1995. június 28.)
- 12 Csubela Ferenc, a VMSZ első elnöke a pártta alakulás után biztosította a közvéleményt, hogy ez a demokrácia ügyét szolgálja. „Tanuljuk a demokráciát. Évtizedekkel mérhető a lemaradásunk a polgári társadalomtól. A vajdasági magyar ember lemaradása különösen érezhető. Ennek az egész dolognak a lényege a másság, a másként gondolkodás tisztelete és megbecsülése. Ez viszont mostani körülményeink között elég nehezen megy. Mi gyakorlatilag ennek a másságnak a tiszteletét és megbecsülését juttattuk kifejezésre a platformosodással. Elértük, hogy természetes, magától értetődő dolognak tekintsük: szervezetünkön belül is kialakulhatnak ellentétes nézetek. Eszünk ágában sincs megsemmisíteni, megbélyegezni vagy kiátkozni azokat, akik másként gondolkodnak. Ha meg akarjuk őrizni a VMSZ demokratikus jellegét, márpedig ez feltett szándékunk, akkor létünk meghatározó jellege csakis a tolerancia lehet. Adott esetben a Kereszténydemokrata Mozgalom a VMSZ tagja, de teljesen független. Nem is akarunk beavatkozni a munkájukba.” (Gyűlölködő világunkban kell helytállni. Közgyűlés utáni beszélgetés Csubela Ferencel, a Vajdasági Magyar Szövetség újraválasztott elnökével. *Magyar Szó*, 1995. június 22.) Azóta nagyot fordult a világ. A párton belüli tisztogatások folyamán kizárták a Kereszténydemokrata Mozgalom tagjait a vezetőségből, a mozgalom vezetőjét megfosztották polgármesteri tisztségétől, a platformosodás lehetőségét pedig megszüntették.
- 13 A szélsőséges kijelentésekben bővelkedő szerbiai közéletben is ritkaságszámba megy, hogy a nemzetből való önkéntes kivonulással vádoljanak meg értelmiségieket azért, mert nem jelentek meg egy pártvédnökség alatt rendezett szaktanácskozáson. A Magyarországi Tudományos Társaság, a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetség és a szabadkai polgármesteri hivatal szervezésében, a VMSZ patronálásával Szabadkán tanácskozást tartottak „Nemzeti megmaradásunk stratégiája” címmel. A tanácskozás homlokterében oktatási kérdések álltak. A vezérszónokok a VMSZ funkcionáriusainak soraiból kerültek ki. A szervezők valószínűleg elégedetlenek voltak az újvidéki résztvevők számával, ezért Kasza József pártelnök megnyitóbeszédében fontosnak tartotta leszögezni: „Ahhoz, hogy közösség legyünk, Újvidéknek nem szabad lenéznie és megvetnie a »provinciát«, legalábbis akkor nem, ha az újvidéki magyar értelmiség is a vajdasági magyar értelmiség részének tartja magát Saját lelkiismeretükkel és a vajdasági magyarság előtt kell elszámolniuk azoknak az újvidéki értelmiségieknek, akik lemondták mai részvételüket, sőt keresztbe szerveztek ennek a tanácskozásnak. De senki sem kényszeríthető arra, hogy egy közösség tagjának érezze magát, és egy közösség megmaradása céljából cselekedjen, ha erre maga nem érez belső késztetést.” (*Magyar Szó*, 1997. május 18.) Egyetlenegy pártelnök sem mondhat véleményt arról, hogy ki tanozik egy nemzeti közösségbe, és ki nem, kompetenciája csak addig terjed ki, hogy ki lehet pártjának tagja, és ki nem. A legkevésbé sem tartozhat a kizáró okok közé egy tanácskozásról való távolmaradás. De hogy nem ez az igazi kérdés, azt bizonyítja a szabadkai visszhang is. Pár nap múlva a nevezetes tanácskozás után a Nép körben „Csengőszó a magyar közoktatásán” címmel megrendezett tanácskozáson lett volna alkalom beszélgetni e témáról. A *Magyar Szó* tudósítója beszámolt arról, hogy „e sorok íróján kívül senki sem jelent meg”. (Érdeklődés hiányában elmaradt... *Magyar Szó*, 1997. május 23.) Azután ugyancsak Szabadkán a magyar nyelv és irodalom középiskolai tantervét vizsgálták meg. „Az összejövetelen, sajnos, csak három gyakorló pedagógus volt jelen.” (Megérett a változásra. *Magyar Szó*, 1997. május 28.)
- 14 A jugoszláviai magyarság szomorú megosztottsága a közpénzek feletti hatalom körüli marakodás nyomán következett be. A hatalomgyakorlás szempontjából döntő kérdés, hogy ki végzi az anyaországi támogatás belső elosztását. Amint később kiderült, ez meghatározza a pártok további erőviszonyát, és biztosítja a

hatalmat a civil szféra felett. Ennek következménye, hogy a civil szféra és a pártok között mindmáig tisztázatlan a viszony.

- 15 Az 1994-es magyarországi választások után Horn Gyula miniszterelnök utalt erre a jelenségre. „Miért csinálja az MDF azt, hogy feltételekhez köti a határon túli magyar szervezetek támogatását? Többek között olyan feltételekhez, hogy csak velük, az MDF-fel működjenek együtt” (*Kritika*, 1994/5.). Pár hónap múlva Páll Sándor konstatálta ugyanezt a jelenséget: „(Páll) Rámutatott, hogy a VMSZ-es urak arra használták föl tekintélyüket és politikai pozíciójukat, hogy közvetítsenek a vajdasági magyarság és az anyaország között, de oly módon, hogy a pénz egy része a saját zsebükben maradjon. Dr. Páll hangsúlyozta, hogy az MDF egyes politikusainak az volt a tervük, hogy tönkretegyék, felbomlasszák a vajdasági magyarság nyakas kis szervezetét, mert a VMDK mindig önálló politikát folytatott. Dr. Hódi Sándor szerepe mindebben az volt, hogy a kapott pénzek révén szavatolja az MDF politikai befolyását, illetve azt, hogy a VMDK az MDF kihelyezett tagozata legyen. Páll elmondta még: sajnós, a most hatalmon levő Horn-kormány egyes tagjai is ugyanazt csinálják, mint a magyarországi választások előtt az MDF. Nyomatékosította: az, amit nem tudott elérni Slobodan Milosevics és Szerbia, megtette a Magyar Demokrata Fórum és a Magyar Szocialista Párt.” (Nyíljanak magyar tagozatok Becskerekén. *Magyar Szó*, 1994. december 4.) A VMSZ részéről Csubela Ferenc a következőképpen látja a magyar pártok meghatározó jelenlétét a jugoszláviai magyar pártéletben: „Az elnökségünk, a tanácsunk és a tagságunk is inkább Magyar Demokrata Fórum felé hajlik. Elég komolybíró szavak hangzanak el az MSZP felé.” (Csubela Ferenc: Látjuk, rosszul hat, hogy a VMDK kettészakadt. *Magyar Narancs*, 1995. szeptember 7.) Bizonyos idő után változott Csubela Ferenc véleménye. Örömmel konstatálta, hogy Törzsök Erika a magyar kormányzat és a Határon Túli Magyarok Hivatala nevében a VMSZ mellett tette le a garast. (Gyűlölködő világunkban kell helytállni. Közgyűlés utáni beszélgetés Csubela Ferencsel, a Vajdasági Magyar Szövetség újraválasztott elnökével. *Magyar Szó*, 1995. június 22.) Ezzel a civil társulások élén és a sajtóban elkezdődött a visszarendeződés, vagyis a visszatérés az egypárti irányításhoz.
- 16 Zoran Djindjic: O nemogucnosti „civilnog drustva” u socijalizmu. In: *Jugoslavija kao nedovrsena drzava*. Knjizevna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1988.
- 17 1961-ben a Vajdaság aktív lakosságának 55,8 százaléka a mezőgazdasági szektorban dolgozott. 1971-ben ez a réteg már csak 44,2 százalékot tett ki. Mintegy 110 000 embert érintett a változás. (Ruza Petrovic: *Demografski razvitak Vojvodine*. Centar za politicke studije i drustveno-politicko obrazovanje, Novi Sad, 1973.) Mivel a vajdasági magyarok körében a földművelés uralkodó foglalkozási ágazat volt, ez a változás különösen őket érintette. Az iparosítással járó népességmozgás később sem csökkent, és meghatározta a magyarok felgyorsuló asszimilációját a hetvenes években. Jelentős részük olyan új civilizációs helyzetbe került, amelyre nem volt felkészülve. Ennek tünete az is, hogy a véleményformáló értelmiség mind a mai napig a falusi életmód tisztaságát, ártatlanságát, az agrártársadalom erkölcsi fölényét népszerűsíti. Az értelmiség saját sebeit gyógyíttatta, miközben a magyarok tízezrei az átalakulás kínjait szenvedve keresték az új kultúrát.
- 18 Az anyaországi támogatások újraelosztása automatikusan megteremti ezt a helyzetet, és lehetetlenné teszi a civil szféra önálló fellépését. A kisebbségi társulások ki vannak szolgáltatva a pártoknak.
- 19 E monopólium a legközvetlenebbül a média felett gyakorolt hatalomban nyilvánul meg. Szerbhorváth György felmérte, hogy milyen terjedelemben és gyakorisággal foglalkozik a *Magyar Szó* a jugoszláviai magyar pártokkal. A következőket állapítja meg: „... a Magyar Szó is egy eklatáns pártlap lett. Tehát semmiképpen sem az, mint aminek feltünteti magát. Amennyiben Szerbia szégyene az, amit a Belgrádi Televízió művel, úgy a vajdasági magyarok szégyene az, hogy két politizáló lapunk, a MSz (Magyar Szó) és a SzHN (Szabad Hét Nap) ugyanolyan undorító módon szolgálja ki a legnagyobb VM (vajdasági magyar) pártot.” (Szerbhorváth György: Vajdasági magyar Tarka-Farka. *Új Symposion*, 1997. július-október.)
- 20 Mirnics Károly demográfiai adatai szerint a vajdasági magyarság körében továbbra is nő a vegyes házasságok száma, annak ellenére, hogy a szerbek között érezhetően megnövekedett a kisebbség tagjai iránti bizalmatlanság. A következőket írja: „... csak 1981 és 1993 között 37 százalékkal csökkent a magyarok közötti házasságkötések száma. Mint tudjuk, 1989-től kezdve politikai érdekszervezet működött, amely célul tűzte ki az önazonosság tudatának erősítését. Ennek azonban nem volt kohézióerősítő hatása a magyarok mindennapi életében és meglátásaiban. A homogén házasságkötések száma nem növekedett, s ennek nemcsak objektív, hanem elsősorban szubjektív okai lehettek: a politikai tevékenység kizárólag fórumjellegű volt, nem volt ráhatása a mindennapi életre, nem hatolt be, vagy elmaradt a hatása a művelődési élet konkrét formáiban. A változások ugyanis nem jöhetnek létre, ha nem magában az életfilozófiában és meglátásban jelentkeznek.”
- 21 Sziveri Rezső oktatásügyi tanácsos szerint Szabadkán évente mintegy 300 diákkal kevesebb tanuló iratkozik be az elemi iskolák magyar tannyelvű tagozataira. (*Magyar Szó*, 1997. január 5.)
- 22 A Szövetségi Statisztikai Hivatal 1996-ban közzétett adatai szerint a Vajdaságban 261768 szavazati joggal rendelkező polgár él. 1990-ben, az első többpártrendszerű köztársasági választásokon a VMDK 132726 szavazatot, 1992-ben a szövetségi választásokon 106831 szavazatot, 1992-ben a köztársasági választásokon 140825 szavazatot kapott. Ez volt a csúcs, ezután kezdődik a hanyatlás. 1993-ban, a köztársasági

választásokon a VMDK 85994 szavazattal öt képviselőt küldött a köztársasági parlamentbe. 1997-ben, ugyancsak a köztársasági választásokon a kisebbségi pártok együttvéve kaptak 85755 szavazatot, és négy képviselőt küldtek a parlamentbe. A fő baj tehát nem az, hogy több kisebbségi párt van, hanem az, hogy a magyarok nagy többsége vagy nem járul az urnák elé, vagy más pártokra szavaz. Ráadásul nem arányosan csökkent a választók részvétele, hanem legerőteljesebben azokon a területeken, ahol a magyar elit van hatalmon. A magyar vezetők elismerték, hogy szavazóik egy része átpártolt Seseljhez, bizonyára a szociális demagógia hatására, de azért is, mert a magyar pártok nem képesek a magyarság szegényebb rétegei számára hiteles programot megfogalmazni. Tehát megismétlődik a két háború közötti helyzet: miközben a magyar elit csoportjai egymással vannak elfoglalva, a bankokat és az alapítványokat kívánják ellenőrizni, a magyar választók tömegesen fordulnak a radikálisok felé. (Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918-1941*. Püski, 1995.)

23 Vladimir Ilic-Slobodan Cvejic: *Nacionalizam u Vojvodini*. Narodna biblioteka, Zrenjanin, 1997.

24 Ezt a tételt Hódi Sándor fogalmazta meg a legvilágosabban: „Nemzeti közösségként a vajdasági magyarság is jogtalan hátrányt szenved, nincsenek közösségi jogai, nem rendelkezik saját anyagi javakkal és intézményekkel, mint egyéneknek azonban tágabb terük nyílik saját érdekeik érvényesítésére. A teher magára a nemzeti közösségre nehezedik, nem az egyénekre. Az egyének hátránya, frusztráltsága, fenyegetettsége csoport-hovatartozásukból ered, nemzeti sorsvállalásukhoz kötődik. Feladva vagy feledve - nemzeti kötődésüket, közös nemzeti érdekeiket, gyakorlatilag nincs akadálya a magyarok beilleszkedésének és társadalmi felemelkedésének. Ennek következménye a nagyméretű asszimiláció, ami viszont a nemzeti közösség további porladásához vezet.” (Hódi Sándor: Közös érdek- közösségi cselekvés. *Napló*, 1997. május 9.) A gondolatmenet vitatható pontja az egyéni és a nemzeti érdek merev szembeállítás: eszerint létezik egy tiszta, magasabb rendű közérdek, amelyet az egyén önző, alacsonyabb rendű személyes érdekből megtagad, nem hajlandó érte kockáztatni vagy áldozatot hozni. Hódi észrevételének erénye, hogy megkérdőjelezi a hagyományos kisebbségi retorikát, annak minden illúziójával együtt, de éppen az illúziókkal való leszámolás után következik a kisebbségi magyar civil társadalom realitásának körülírása. Az egyén és a nemzet szétválasztása arra utal, hogy a nemzetfogalom túlságosan normatív, illetve elvont. A realista nemzetfelfogás viszont nem zárja ki az érdeket, s elismeri, hogy a különböző csoportok és rétegek különbözőképpen érzékelik nemzeti önazonosságukat. Társulási készségüktől függ, hogyan tudják közös érdekeiket megfogalmazni. A plurális nemzettudat épp sokszínűségével, a személyes érdekek iránti érzékenységével képvisel hatékony erőt.

Conference on civil society at the central-european institute

18-19 September 1997

There is renewal in the scientific and professional methodology in the research work that has been carried out in the Central-European Institute of the Teleki Foundation in Budapest. The major goals of this research has been re-focused in the sense that a greater emphasis is laid on the scientific evaluation of Hungary's position in the Central and East-European region. Special attention is given to the analysis of the major social, political processes of the 90s. The inter-connectedness of the European integration, civil society and regionalism, as reflected in the research projects of the Institution, are considered to be of high importance. In the autumn of 1997 the major conclusions of these research projects were presented within the framework of a conference entitled 'Civil Society in Central- and East-Europe: a Historic and Social Perspective'. In the two-days conference, expert participants from Hungary and abroad, including János Martonyi, György Rabár, Jürgen Kocka, László Péter, as well as members of the Cultural and Anthropological Workshop of Csíkszereda/Miercurea-Ciuc (Romania) and of the Mercurius Society from Pozsony/Bratislava (Slovakia), centered their discussions around three major topics: (1) The analysis of the civil society from a theoretical point of view including the re-visiting of the concept from a critical and historic perspective, (2) Various structures of the civil society as presented in the case studies from countries in the region, (3) Civic initiatives in the societies of the Hungarian minorities living in the neighbouring countries. The five articles herein, try to present a selection of the various views presented in the conference across the major topics: The Concept of Civil Society by József D. Lőrincz, The Civil Society versus the State. The Role of Civic Movements in the Democratic Transition of Hungary, Poland and the German Democratic Republic (1989-1990) by Máté Szabó, The Civil Society in the Czech Republic and Slovakia by Judit Hamberger, Civil Societies in Croatia and Slovenia: Differences Between Them by Imre Szilágyi and Minority and Civic Movements by László Végel.